

Παίζοντας με το περικείμενο, παίζοντας με τα εσώφυλλα

Έλλη-Ελένη Πεταλά

Υποψήφια Διδάκτορας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης ΑΠΘ
ellie_petala@yahoo.gr

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Genette (1997), εισηγητής του όρου «περικείμενο», το παρομοιάζει με «κατώφλι» επιτυγχάνοντας μέσω αυτής της λέξης να συμπυκνώσει όλο τον ρόλο του περικειμένου για το κείμενο. Ως ένα κατώφλι, λοιπόν, μάς δίνει την πρώτη αίσθηση για αυτό που θα ακολουθήσει, νοηματοδοτεί ακόμη και το ίδιο το κείμενο. Διεθνώς, τού έχουν αποδοθεί πολλές ερμηνείες όπως προθάλαμος, αυλαία, παιδική χαρά με την ίδια πάντα χροιά. Το περικείμενο καλωσορίζει, προδιαθέτει, αποκαλύπτει, κοσμεί, πληροφορεί, τέρπει, ενίοτε ίσως και να παραπλανεί. *“Don’t steal a book by its cover”*, λένε οι Άγγλοι, όμως τι γίνεται όταν το βιβλίο νοείται όχι μόνο ως κείμενο, αλλά και ως αντικείμενο; Εστιάζοντας στην Παιδική Λογοτεχνία, το περικείμενο διαδραματίζει ακόμη περισσότερο πρωταγωνιστικό ρόλο. Η Higonnet (1990) επισημαίνει πως, ενώ το περικείμενο αποτελεί για τη λογοτεχνία των ενηλίκων ένα σύνολο περιφερειακών στοιχείων, στην παιδική λογοτεχνία *«ενισχύει τη συνειδητότητα του αναγνώστη για την υλική υπόσταση του κειμένου, ενός «παιχνιδιού» και παράλληλα ενός κειμένου»*. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως στο βιβλίο του Sterne *«Η ζωή και οι απόψεις του Τρίστραμ Σάντι κυρίου από σόι»* (1759), συναντάται μία ανορθόδοξη χρήση του περικειμένου. Ο ανατρεπτικός και συχνά σατιρικός Sterne ενσωμάτωσε εσώφυλλα με όψη μαρμάρου, ατάκτως τοποθετημένα, διάσπαρτα και φαινομενικά χωρίς νόημα, μέσα στο κείμενο, για να τονιστούν οι πολλαπλές αναγνώσεις του βιβλίου. Το διάβημα αυτό του Sterne, τόσο πρωτοποριακό για την εποχή του, αποτελεί ίσως την πρώτη ανατρεπτική χρήση του περικειμένου και πέρασαν τελικά δύο και πλέον αιώνες για να φτάσουμε να ασχοληθούμε με αυτό το τόσο καθοριστικό, αλλά ακόμη και σήμερα παραγκωνισμένο, πεδίο της Λογοτεχνίας. Αξίζει λοιπόν σίγουρα να παίξουμε με το περικείμενο και ειδικά με τα εσώφυλλα, που τόσο όμορφα απλώνονται στα πρώτα και στα τελευταία σαλόνια των βιβλίων. Γι’ αυτόν το λόγο θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε πτυχές του εκπαιδευτικού περικειμένου που λαμβάνει χώρα στα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων της Παιδικής Λογοτεχνίας.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαιδευτικό Περικείμενο, Εσώφυλλα, Εκπαιδευτικό Παιχνίδι.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρακείμενο (paratext), χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Gérard Genette το 1982. Ο Genette (1997) στο παρακείμενο των βιβλίων εντάσσει όλα εκείνα τα στοιχεία και τις ενέργειες που μετουσιώνουν ένα λογοτεχνικό κείμενο σε βιβλίο, εντός και εκτός του βιβλίου. Είναι τα στοιχεία εκείνα που διαμορφώνουν το περιβάλλον του κειμένου, και μέσω του οποίου το κείμενο φτάνει στο κοινό του. Το παρακείμενο

αποτελεί μία «απροσδιόριστη ζώνη» μεταξύ των εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων του βιβλίου, χωρίς αυστηρά όρια, «μία ζώνη μετάβασης, αλλά και συναλλαγής» (Genette, 1997: 2). Αποτελεί ένα σύνολο πρακτικών και δεδομένων, που αλλάζει και διαφοροποιείται, πολλές φορές ιδιαιτέρως σημαντικά, είτε συναρτήσει του χρόνου, είτε του πολιτισμού, είτε ακόμη και του εκδότη. Τότε μπορεί η «εικόνα» του βιβλίου προς το κοινό του να παρουσιάζει ένα διαφορετικό προφίλ για το αρχικό κείμενο. Συνεπώς η δύναμη του περικειμένου μπορεί να καθορίσει τη μοίρα του κειμένου. Αυτή είναι άλλωστε και η κυριότερη λειτουργία του περικειμένου σύμφωνα με τον Genette, η ερμηνευτική. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πως για τη δημιουργία του παρακειμένου ενός βιβλίου, είναι απαραίτητο να συνεργαστούν αρκετοί επαγγελματίες και ο/η καθένας/μία να υπηρετήσει από την πλευρά του, μία κοινή οπτική που θα προσδώσει στο κείμενο μία συγκεκριμένη «εικόνα» προς τους/τις αναγνώστες/τριές του.

Πρόκειται δηλαδή για ένα τμήμα του βιβλίου που δεν περιορίζεται μόνο στη λογοτεχνικότητα του κειμένου, αλλά ενδιαφέρεται και για την εμπορικότητά του. Το βιβλίο λοιπόν λογίζεται όχι μόνο ως κείμενο, αλλά και ως φυσικό αντικείμενο και εμπορεύσιμο προϊόν. Ακόμη όμως και ως τέτοιο, που φαινομενικά εξυπηρετεί όρους της αγοράς και του μάρκετινγκ, αδιαμφισβήτητα έχει να προσδώσει στο βιβλίο στοιχεία που θα μάς οδηγήσουν τελικά στο κείμενο ή όχι. Ο Beverley Croker (2011) στην κατακλείδα του άρθρου του “The Vestibule of the Text: Explorations of Paratext” επισημαίνει πως εκδότες και συγγραφείς πρέπει να συνεργάζονται στενά και να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι σκέψεις και οι προθέσεις των τελευταίων στην αποτύπωση του παρακειμένου, προκειμένου τα παρακειμενικά στοιχεία να μην καθίστανται απλώς τυποποιημένα μοτίβα που ανταποκρίνονται μόνο στις απαιτήσεις της αγοράς, αλλά και να εξάπτουν τη φαντασία του αναγνωστικού κοινού.

Το παρακείμενο αποτελείται από το επικείμενο και το περικείμενο. Το μεν πρώτο αφορά οτιδήποτε σχετίζεται με το κείμενο και το βιβλίο μέσα στο οποίο είναι αυτό, αλλά δε βρίσκεται επάνω και μέσα στο βιβλίο. Τέτοια στοιχεία μπορεί να είναι εκδοτικοί κατάλογοι, δημοσιεύσεις και συνεντεύξεις των δημιουργών του βιβλίου σε εφημερίδες και περιοδικά, διαφημιστικές αφίσες, ημερολόγια του/της συγγραφέα, προσχέδια του/της εικονογράφου, προδημοσιεύσεις στον τύπο. Το δε δεύτερο, δηλαδή το περικείμενο, αφορά οτιδήποτε περιβάλλει το κείμενο και βρίσκεται επάνω και εντός του βιβλίου: Τα εξώφυλλα με όλα τα προσαρτήματά τους, τα εσώφυλλα, το φορμάτ του βιβλίου, οι τυπωμένες αφιερώσεις, τα βιογραφικά των δημιουργών, τα περιεχόμενα, τα παραρτήματα, το χαρτί και οι γραμματοσειρές, η σελιδοποίηση και πλήθος άλλων στοιχείων που πλαισιώνουν ένα κείμενο, εκτός από το ίδιο το κείμενο. Το εντυπωσιακό μάλιστα είναι πως δεν μπορεί να υπάρξει κείμενο χωρίς παρακείμενο, εντούτοις μπορεί να συμβεί το αντίθετο. Υπήρξαν συχνά γραπτές και προφορικές μαρτυρίες που συνόδευσαν λογοτεχνικά κείμενα που χάθηκαν στο βάθος των αιώνων τα οποία έγιναν και παραμένουν γνωστά, ακριβώς χάρη σε αυτά τα υποτυπώδη παρακειμενικά στοιχεία¹. Το παρακείμενο γενικά «μεταφέρει τα χωρικά, χρονικά, ουσιώδη, ρεαλιστικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά του κειμένου» (Genette, 1997: 4).

► ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΕΣΩΦΥΛΛΑ

¹ Για συγκεκριμένα παραδείγματα, βλ. και Γιαννικοπούλου, Α. (2016α). *Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 266-267.

Στην παρούσα μελέτη, θα μάς απασχολήσει το περιεχόμενο και πιο συγκεκριμένα τα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων για παιδιά, ενώ τέλος θα επικεντρωθούμε στις δυνατότητες εκπαιδευτικού παιχνιδιού που μπορούν αυτά να προσφέρουν. Με λίγα λόγια, θα αναλύσουμε αυτό που θα ονομάσουμε *εκπαιδευτικό περιεχόμενο* στα εσώφυλλα των παιδικών βιβλίων. Η Σοφία Γαβριηλίδου (2013: 22-23) αναφερόμενη στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο με τη μορφή «επαναληπτικών» ασκήσεων, παιχνιδιών και δραστηριοτήτων, το χαρακτηρίζει ως ένα είδος «διδασκτικού παραρτήματος» και υπογραμμίζει έτσι την παιδαγωγική λειτουργία του. Σημειώνει μάλιστα πως το είδος αυτό του περιεχόμενου «εισχωρεί στη λογοτεχνική διάσταση του βιβλίου [...] και τείνει να μειώσει τελικά τη λογοτεχνική χροιά του». Μέσα από αυτή τη διαπίστωση αντιλαμβανόμαστε τον καθοριστικό ρόλο του εκπαιδευτικού περιεχόμενου στην ταυτότητα του βιβλίου, αλλά και στην αναγνωστική πρόσληψη, όχι σπανίως με δυσμενείς επιπτώσεις στην ίδια τη λογοτεχνία. Τη δύναμη αυτή του περιεχόμενου αναφέρει και η Αγγελική Γιαννικοπούλου, εστιάζοντας όμως στο περιεχόμενο με την ένδειξη «Σημείωμα σε γονείς/εκπαιδευτικούς» που απευθύνεται στους/στις ενήλικους/ες συναναγνώστες/τριες. Σχολιάζει στη σχετική αναφορά της πως το συγκεκριμένο σημείωμα μπορεί να λειτουργήσει ερμηνευτικά και να αλλάξει εντελώς την ανάγνωση, ακόμη και ιδεολογικά (Γιαννικοπούλου, 2016b: 142). Ωστόσο σε αυτή την περίπτωση μελετάται το σημείωμα προς γονείς/εκπαιδευτικούς που γράφει ο/η ίδιος/α ο/η συγγραφέας και έρχεται να φωτίσει συγκεκριμένες πτυχές του κειμένου προκειμένου να διαφανούν κάποιες λεπτομέρειες οι οποίες μετέχουν στην ανάγνωση διευκρινιστικά, συμπληρωματικά και παράλληλα, χωρίς να αλλοιώνουν ή να εμποδίζουν την ελεύθερη ανάγνωση. Σε πολλές περιπτώσεις όμως το εκπαιδευτικό περιεχόμενο «γράφεται» από τους/τις επιμελητές/τριες των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και ίσως τελικά τότε τα πράγματα να είναι εντελώς διαφορετικά².

Ενώ το περιεχόμενο στη λογοτεχνία των ενηλίκων επιτυγχάνει ένα, θα έλεγε κανείς, ευκολότερο πέρασμα από τον πραγματικό κόσμο στον αφηγηματικό (Genette, 1997: 408), το εκπαιδευτικό περιεχόμενο μοιάζει να επιδιώκει ακριβώς το αντίθετο: ένα πέρασμα από τον κόσμο της φαντασίας σε εκείνο της πραγματικότητας. Οι αναγνώστες/τριες, πολύ συχνά, αγνοούν και προσπερνούν τα περιεχόμενα στοιχεία, ακόμη και στα εικονογραφημένα βιβλία της Παιδικής Λογοτεχνίας, ακόμη και τα εσώφυλλα, των οποίων η θέση και η φροντίδα που τυγχάνουν τα τελευταία χρόνια τα καθιστά, αν μη τι άλλο, ιδιαίτερα ορατά και ξεχωριστά. Συμβαίνει όμως το ίδιο και με το εκπαιδευτικό περιεχόμενο;

Το εκπαιδευτικό περιεχόμενο μοιάζει να προστίθεται αποκλειστικά για να διαβαστεί και σίγουρα για να μην προσπεραστεί, γεγονός που συχνά επιβεβαιώνεται και με σχετικούς τίτλους, όπως «Σημείωμα για γονείς και εκπαιδευτικούς», «Επιπλέον πληροφορίες», «Δραστηριότητες», «Και τώρα η δική σου σειρά» ώστε να τραβήξει σίγουρα την προσοχή. Ενίοτε μαρκάρεται με πλαίσια, ενώ άλλοτε πάλι εμφανίζεται ως επισήμανση τυπωμένη στο εξώφυλλο ή το οπισθόφυλλο του βιβλίου, όπως «Περιέχει δραστηριότητες». Πολύ συχνά βέβαια η σχέση του με το κείμενο τίθεται υπό αμφισβήτηση, χωρίς απαραίτητα αυτό να καθίσταται πάντα προβληματικό. Τουναντίον, σε ορισμένες ευτυχείς συγκυρίες είναι τόσο γοητευτική και συνάμα άκρως εκπαιδευτική

² Για περισσότερα βλ. Πεταλά, Ε. (2018). *Το εκπαιδευτικό περιεχόμενο στα σύγχρονα ελληνικά βιβλία για παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας*. Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από DOI:10.26262/heal.auth.ir.299574

αυτή η φαινομενική μη συνάφεια, που μοιάζει ιδιοφυής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η βαρύτητα σε αυτή τη μελέτη θα δοθεί στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο των εσώφυλλων και, δεδομένων των περιορισμένων ορίων ανάλυσης του θέματος, θα εστιάσουμε μόνο στις επιτυχημένες και άκρως παιδαγωγικές περιπτώσεις εκπαιδευτικών εσώφυλλων, σε εκείνες που τονώνουν την αφήγηση και όχι σε εκείνες που αλλοιώνουν τη λογοτεχνική χροιά του.

Όλοι/ες οι εμπλεκόμενοι/ες, εκμεταλλευόμενοι κάθε γωνιά του βιβλίου, αφηγούνται ακόμη και στα πιο απίθανα μέρη του, άλλοτε υπηρετώντας μία συγκεκριμένη αισθητική που επιλέγουν για το έργο τους, άλλοτε για να κεντρίσουν το ενδιαφέρον και άλλοτε για να μπορέσουν να συναγωνιστούν την έξαψη που προσφέρει ο ηλεκτρονικός κόσμος μέσα από τις αλλεπάλληλες εναλλαγές εικόνων και μέσων, ακόμη και προσφέροντας μία δεύτερη, παράλληλη ανάγνωση. Τι το ιδιαίτερο έχουν όμως τα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων;

Ως τα σπουδαιότερα ίσως από όλα τα περικειμενικά στοιχεία που μπορούν να συμπληρώσουν το περιεχόμενο ενός βιβλίου, δηλαδή το «κείμενο» (Sipe & McGuire: 2006), τα εσώφυλλα τυγχάνουν, τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερης προσοχής τόσο από τους/τις εικονογράφους και τους/τις εκδότες/τριες όσο και από τους/τις ίδιους/ες τους/τις συγγραφείς των βιβλίων της Παιδικής Λογοτεχνίας. Είναι εκείνα που εμφανίζονται πρώτα, μόλις κανείς ανοίγει ένα βιβλίο. Είναι τα πρώτα φύλλα, οι πρώτες εικόνες, η πρώτη εντύπωση κατά την είσοδό μας στον χώρο του βιβλίου. Είναι περισσότερο από οτιδήποτε άλλο αυτό που ο Genette (1997) πρώτος ονόμασε «κατώφλι» του βιβλίου, όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον τελευταίο για τα περικειμενικά στοιχεία εν γένει. Εσώφυλλα συναντώνται κατ' εξοχήν σε βιβλία με σκληρό εξώφυλλο. Αρχικά προορίζονταν αφενός για να καλύψουν ατέλειες και αστοχίες που δημιουργούνταν κατά το δέσιμο των βιβλίων στο πίσω μέρος των εξώφυλλων και αφετέρου για να μετέχουν στην ένωση των σελίδων του κυρίως σώματος του βιβλίου με αυτά (Roberts & Etherington, 1982; Berger, 2019: 277). Στη γλώσσα των εκδοτών/τριών αναφέρονται ως «φόδρες», παίρνοντας έτσι τον ρόλο του εσωτερικού, του προστατευτικού ή ενισχυτικού υλικού, που σκοπό έχει να συνδράμει, παρά την εντύπωση του ευτελούς που δημιουργεί η λέξη αυτή, στην καλαισθησία και ευπρέπεια του βιβλίου.

► Η ΑΝΑΓΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στη διεθνή βιβλιογραφία όσοι/ες ερευνητές/τριες ασχολήθηκαν με τα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων για παιδιά επικαλούνται τις μελέτες των Sipe & McGuire (2006) και των Duran & Bosch (2011) αναφορικά με την κατηγοριοποίηση των εσώφυλλων.

Ακολουθώντας την τυπολογία των Sipe & McGuire (2006) βλέπουμε μία τετραμερή ταξινόμηση. Τα εσώφυλλα διακρίνονται σε απλά και εικονογραφημένα και έπειτα οι δύο αυτές κατηγορίες χωρίζονται αμφότερες σε εκείνα που είναι ίδια και στα δύο εσώφυλλα (αρχής και τέλους) και σε εκείνα που είναι διαφορετικά. Από την άλλη, οι Duran & Bosch (2011) διαχωρίζουν τα εσώφυλλα σε επικειμενικά και περικειμενικά, ανάλογα με το κατά πόσο το περιεχόμενό τους σχετίζεται ενδογενώς με το κείμενο ή εξωγενώς, υπηρετώντας τη Ζενέτια ορολογία. Τα περικειμενικά εσώφυλλα σχετίζονται άμεσα με την αφήγηση, με τους ήρωες, την πλοκή και τον τόπο όπου διαδραματίζεται η ιστορία. Εδώ οι Duran & Bosch τοποθετούν και τα παιχνίδια και τις επιπλέον πληροφορίες που σχετίζονται με το βιβλίο. Τα επικειμενικά εσώφυλλα, αντίθετα, εξυπηρετούν περισσότερο εμπορικούς σκοπούς, όπως διαφήμιση για άλλους τίτλους

του/της συγγραφέα, άλλους τίτλους της ίδιας σειράς, βιογραφικά των δημιουργών, το λογότυπο του εκδοτικού οίκου και αφιερώσεις. Έπειτα τα διαχωρίζουν εκ νέου στα απλά, σε εκείνα που φέρουν ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο και σε εκείνα που έχουν εικονογράφηση.

Παρατηρούμε πράγματι στα εσώφυλλα των παιδικών βιβλίων μονόχρωμες σελίδες που άλλοτε σχετίζονται με κάποιο στοιχείο της αφήγησης, άλλοτε πάλι εξυπηρετούν καθαρά αισθητικούς λόγους. Κάποιες φορές συναντάμε επαναλαμβανόμενα μοτίβα που ενίοτε παραλλάσσονται, προκαλώντας το μάτι αλλά και την περιέργεια του/της αναγνώστη/τριας. Τέλος, φυσικά, συναντάμε πολύ συχνά εικονογραφημένες σελίδες, όχι με τη μορφή μοτίβου, αλλά με πολύ ενδιαφέρουσες εικονογραφήσεις που προσελκύουν το ερευνητικό ενδιαφέρον καθώς παρουσιάζουν ολοένα και περισσότερο αξιομνημόνευτες αναπαραστάσεις που αξίζει να αξιοποιηθούν κατά την προσέγγιση του περικειμένου.

Ανάγκη για περαιτέρω μελέτη παρουσιάζει ωστόσο και αυτή η ίδια η τυπολογία των εσώφυλλων όπως παρουσιάστηκε από τους Sipe & McGuire (2006) και από τους Duran & Bosch (2011), καθώς στην προκαταρκτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα εσώφυλλα των σύγχρονων εικονογραφημένων βιβλίων για παιδιά και εικονοβιβλίων, διαπιστώθηκε πως υπάρχουν κατηγορίες εσώφυλλων που δεν ανήκουν σε καμία από τις κατηγορίες που ξεχώρισαν οι συγκεκριμένοι ερευνητές και εξακολουθούν, όχι αδικώς βεβαίως, να αποτελούν οδηγό για μετέπειτα μελέτες. Ωστόσο, οι ανάγκες της σύγχρονης πραγματικότητας στον χώρο του βιβλίου οδηγούν σε ολοένα και πιο ευφάνταστους, ξεχωριστούς και κάποιες φορές ακόμη και παράδοξους τρόπους συμπερίληψης αλλογενών στοιχείων διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο και την τυπολογία των εσώφυλλων.

Ενδεικτικά μόνο, αξίζει να αναφερθούν ορισμένες περιπτώσεις, όπως εκείνη του εκπαιδευτικού περικειμένου, του διακειμενικού περικειμένου και του «συνομιλούντος» περικειμένου, ένας αδόκιμος όρος που χρησιμοποιείται αποκλειστικά και μόνο για τις ανάγκες αναφοράς της προκαταρκτικής έρευνας στην ιδιαίτερη συνθήκη που εμφανίζεται σε ορισμένα βιβλία να περιέχουν μία παράλληλη, αλλά εντελώς άσχετη με το κείμενο, «ιστορία» που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο συνομιλεί με το κείμενο. Δεν θα επεκταθούμε όμως περαιτέρω σε όλες αυτές τις νέες προτεινόμενες κατηγορίες, ούτε θα προβούμε ακόμη σε πρόταση για νέα τυπολογία, αλλά θα εστιάσουμε σε εκείνη του εκπαιδευτικού περικειμένου που συναντήσαμε στα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων για παιδιά, καθώς παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαιδευτική αξιοποίησή τους.

► ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ως μέθοδος συλλογής του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η σκόπιμη δειγματοληψία, προκειμένου να εντοπιστούν τα βιβλία εκείνα που εξυπηρετούν στα εσώφυλλά τους εκπαιδευτικούς σκοπούς με έναν εναλλακτικό, παιδοκεντρικό και δημιουργικό τρόπο, απαλλαγμένα από διδακτισμό και σχολειοποίηση της λογοτεχνίας. Το δείγμα αναζητήθηκε σε ιδιωτικές, δημοτικές και σχολικές βιβλιοθήκες, σε εκθέσεις βιβλίων, βιβλιοπωλεία και ιστοσελίδες εκδοτικών οίκων. Ως μέθοδος ανάλυσης του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου προκειμένου να διαφανούν τα στοιχεία εκείνα που καθορίζουν την εκπαιδευτική λειτουργία των εσώφυλλων χωρίς να επηρεάζουν αρνητικά τη λογοτεχνικότητα του κειμένου.

► ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΑ ΕΣΩΦΥΛΛΑ

Οι Duran & Bosch (2011) στην κατηγορία των «περικειμενικών εσώφυλλων» τους, εμπερικλείουν τα παιχνίδια και τις πληροφορίες σχετικά με το κείμενο, αλλά πρόκειται τελικά για μία ευρύτατη κατηγορία. Δεν εξυπηρετείται λοιπόν άμεσα η έρευνα και ουσιαστικά δεν είναι εύστοχη η κατηγοριοποίηση, αλλά στην πραγματικότητα διαχωρίζεται το περικείμενο από τη διαφήμιση, γιατί αυτή, επί της ουσίας, υπηρετείται από εκείνα που οι συγκεκριμένοι ερευνητές ονομάζουν «επικειμενικά εσώφυλλα». Ως εκ τούτου, θα διαχωρίσουμε σε αυτήν τη φάση το εκπαιδευτικό εσώφυλλο σε μία ξεχωριστή κατηγορία προτείνοντας δύο υποκατηγορίες.

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

Υπάρχουν αρκετές εκπαιδευτικές δραστηριότητες στα εσώφυλλα των εικονογραφημένων βιβλίων, όχι απαραίτητα πάντα εμπνευσμένες, όπως συμβαίνει σε περιπτώσεις που εμπεριέχουν τυπικές δραστηριότητες σχολικού χαρακτήρα. Σαφώς κανείς και τίποτα δεν μπορεί να υποχρεώσει έναν/μία αναγνώστη/τρια να ασχοληθεί με αυτές, μπορεί όμως ο/η τελευταίος/α να δεχτεί την πίεση από τον γονέα ή τον/την εκπαιδευτικό να «λύσει» τις ασκήσεις για να ικανοποιηθεί και ο εσφαλμένα θεωρούμενος διδακτικός σκοπός της λογοτεχνίας. Όταν οι δραστηριότητες τιτλοφορούνται «Και τώρα η δική σου σειρά» και ακολουθούν ασκήσεις μαθηματικών, γλώσσας, γεωγραφίας και τόσες άλλες, πόσο εύκολο είναι να ξεφύγει ο/η νεαρός/η αναγνώστης/τρια; Στον αντίποδα βεβαίως, συναντάμε, όχι σπάνια, δραστηριότητες με τη μορφή προτροπής και όχι υποχρέωσης. Δραστηριότητες που, θα έλεγε κανείς, αποτελούν άλλοτε τροφή για σκέψη, άλλοτε ένα είδος παιχνιδιού.

Τέτοιες μπορεί να είναι οι ασκήσεις παρατηρητικότητας που οξύνουν το μυαλό και τη συγκεκριμένη δεξιότητα, ενώ οδηγούν το παιδί να επανέλθει ξανά στο κείμενο επιστρέφοντας στην εικονογράφηση. Πρόκειται για δραστηριότητες που έλκουν το ενδιαφέρον ακόμη και των ενηλίκων όταν καλούνται μαζί με τα παιδιά να εντοπίσουν λεπτομέρειες σε αχανή «σαλόνια» που επιμελώς κρύβουν μέσα τους όλους τους ήρωες τις ιστορίας. Σε ένα τέτοιο ευφάνταστο κυνήγι οδηγούμαστε στο βιβλίο «Το μεγάλο ταξίδι στο ποτάμι», ένα πραγματικά μεγάλο βιβλίο ως προς το φορμάτ του, αλλά χορταστικό και ως προς τα περιβάλλοντα που ξεδιπλώνει μπροστά στα μάτια μας. Ο/Η αναγνώστης/τρια, με τη φράση «Ψάξε και βρες» να δεσπόζει στο αρχικό εσώφυλλο, ενημερώνεται ακόμη από εδώ, πριν εισέλθει δηλαδή στο κυρίως κείμενο, ότι η μικρή πρωταγωνίστρια έχασε το παιχνίδι της. Έτσι, σε όλες τις σελίδες, αναζητά μαζί της, το μικρό κίτρινο πλαστικό παπάκι, παρακολουθώντας παράλληλα και το ταξίδι του νερού. Μάλιστα, με επιπλέον προτροπές του αρχικού εσώφυλλου, ο/η αναγνώστης/τρια καλείται να ψάξει και άλλους ήρωες οι οποίοι επιδίδονται σε ξεχωριστά ταξίδια και περιπέτειες ο καθένας, αλλά και να κάνει υποθέσεις σε ερωτήσεις, πάντα με πολύ χιούμορ που αγγίζει και τον/την ενήλικα/η συν-αναγνώστη/τρια. Διαμορφώνεται έτσι ένα πρόσφορο έδαφος για δημιουργική έκφραση και καλλιέργεια της φαντασίας όσο ξεδιπλώνονται στοιχεία για τον προορισμό του καθενός. Επιπλέον, στα εσώφυλλα του τέλους απεικονίζεται μία μακέτα όλου του ταξιδιού που μπορεί να κάνει το νερό επί της γης, με νερόμυλους, εργοστάσια, λίμνες, ποτάμια και τελικά τη θάλασσα. Η ύπαρξή του δύναται να πυροδοτήσει την ιδέα για δημιουργία από πλευράς των παιδιών μίας αληθινής μακέτας, όπου εκείνα θα επιδοθούν σε πλήθος δημιουργικών κατασκευών, ενδεχομένως σε ομάδες, ενώ θα κληθούν να αντιμετωπίσουν διάφορα προβλήματα,

επιδιδόμενα σε υποθέσεις και δοκιμές. Τα εσώφυλλά αυτά λοιπόν μπορούν να γίνουν η αφορμή για εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αγγίζουν με τον πλέον δημιουργικό τρόπο πολλά γνωστικά πεδία.

Ένα ακόμη αξιόλογο παράδειγμα εκπαιδευτικού περικειμένου με τη μορφή δραστηριότητας, συναντάται στο «Ο λύκος και το πρόβατο μέσα στην ίδια βάρκα;». Σε αυτό το βιβλίο εκτυλίσσεται ο γνωστός γρίφος με τη μορφή ιστορίας. Ένας βοσκός πρέπει να μεταφέρει στην απέναντι όχθη του ποταμού, ένα πρόβατο, έναν λύκο και ένα λάχανο, με μία μικρή βάρκα που χωράει μόνο τον ίδιο και άλλον έναν. Έχει όμως να αντιμετωπίσει και το γεγονός πως συγκεκριμένοι συνδυασμοί ενέχουν κινδύνους αλληλοσπαραγμού. Σταδιακά η λύση αποκαλύπτεται και στα εσώφυλλα του τέλους οι αναγνώστες/τριες καλούνται να σκεφτούν λύσεις για δύο νέες προκλήσεις: τη μεταφορά ενός γαϊδάρου, ενός κουνελιού και ενός πελώριου καρότου που λαχταρούν και οι δύο να φάνε, αλλά και τη μεταφορά μίας κότας, ενός αβγού και μίας αλεπούς που εποφθαλμιά και την κότα και το αβγό. Μέσα από τέτοιες, αβίαστα δοσμένες δραστηριότητες, επιτελείται ο εκπαιδευτικός ρόλος τους με ευχάριστο και παραγωγικό τρόπο που οδηγεί το παιδί σε εποικοδομητικές αναζητήσεις μακριά από κανόνες και ύλη μαθημάτων. Αυτές τις «ασκήσεις» μπορούν να εκμεταλλευτούν γονείς και εκπαιδευτικοί για περαιτέρω συζητήσεις, υποθέσεις και δημιουργικά παιχνίδια, ακόμη και δημιουργική γραφή.

Ευχάριστες, εναλλακτικές και συνάμα εκπαιδευτικές δραστηριότητες μακριά από διδακτισμούς εντοπίζονται και σε άλλα βιβλία, όπως στο «Όλοι μαζί στον μπλε καναπέ». Στο εσώφυλλο της αρχής διαβάζουμε τη λίστα των αντικειμένων που βρέθηκαν την προηγούμενη χρονιά κάτω από τα μαξιλάρια του μπλε καναπέ, ενώ στο εσώφυλλο του τέλους παρατίθενται όσα βρέθηκαν κάτω από τα μαξιλάρια του καινούργιου καναπέ και καλείται ο/η αναγνώστης/τρια να εντοπίσει τι υπάρχει κάτω από τα μαξιλάρια του δικού του/της καναπέ. Μεταφέρεται δηλαδή η δράση στο εδώ και το τώρα, έπειτα από τη φανταστική εξιστόρηση, ενώ παροτρύνεται το παιδί να κινητοποιηθεί, να ψάξει και πιθανόν να θυμηθεί, να σχολιάσει και τελικά να διασκεδάσει με τα όσα πολύ συχνά τρυπώνουν σε τέτοια μέρη.

Κλείνοντας αυτή την κατηγορία, αξίζει να αναφέρουμε «Το απίστευτο βιβλίο μου». Εδώ, αφού έχουμε παρακολουθήσει από το πρώτο ακόμη εσώφυλλο τις ευφάνταστες προσπάθειες του πρωταγωνιστή να γράψει το δικό του βιβλίο, βρίσκουμε κολλημένο στο τελικό εσώφυλλο, ένα μικρό βιβλίο, με ίδιο εξώφυλλο με το πραγματικό και λευκές σελίδες για να γράψουμε το δικό μας. Η εμπράγματη και χειροπιαστή λοιπόν προτροπή κάνει τόσο δελεαστική την ιδέα της συγγραφής που μοιάζει αναπόφευκτη, καθώς καθένας μπαίνει στην πρόκληση να γεμίσει τις κενές σελίδες.

Εκπαιδευτικές πληροφορίες

Η δεύτερη κατηγορία του εκπαιδευτικού περικειμένου είναι εκείνη των επιπρόσθετων πληροφοριών που συχνά προστίθενται για να φωτίσουν στοιχεία του κειμένου με πλήθος στοιχείων, άλλοτε ιστορικών, άλλοτε γεωγραφικών, άλλοτε κοινωνικών, πολιτιστικών, ακόμη και πολιτικών.

Μία τεράστια κατηγορία τέτοιου περικειμένου αποτελούν οι χάρτες. Πάρα πολλά βιβλία εμπρικλείουν στα εσώφυλλά τους χάρτες, συνήθως για να προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με τον τόπο όπου λαμβάνει χώρα η ιστορία. Σύμφωνα με άρθρο των Bettina, Kümmertling-Meibauer, & Jörg Meibauer (2015) οι χάρτες δεν είναι απλώς εικονογραφήσεις, αλλά αποτελούν πτυχές της συνολικής αφήγησης. Πρόκειται για

χάρτες όλων των ειδών, άλλοτε πραγματικούς και άλλοτε φανταστικούς, που παράλληλα έρχονται να προσφέρουν σε γνώσεις, ακόμη και όταν δε σχετίζονται άμεσα με το ίδιο το κείμενο. Μπορεί να σχετίζονται με τον τόπο καταγωγής του ήρωα, ή ακόμη και του/της συγγραφέα, με μνημεία και αξιοθέατα, με πορείες ταξιδιών ανά τον κόσμο, με μυστικά περάσματα, με θησαυρούς. Μπορεί να είναι επίσημοι ή χειροποίητοι, αστικοί, γεωγραφικοί, πολιτικοί, θεματικοί, ακόμη και παράδοξοι που συνδυάζουν διαφορετικών ειδών χάρτες. Είναι όμως πάντοτε απολαυστικοί και άκρως εκπαιδευτικοί. Εξοικειώνουν τους/τις αναγνώστες με τη χρήση και τη χρησιμότητά τους και προσελκύουν το ενδιαφέρον σε βαθμό που πολλές φορές να αποτελεί παράλειψη η απουσία τους. Μάλιστα σουηδική εταιρεία εκδίδει χάρτες εμβληματικών βιβλίων της κλασικής λογοτεχνίας και το εντυπωσιακό είναι πως τους αποδίδει με διαφορετικό τρόπο και τεχνοτροπία τον καθένα έτσι ώστε να ταιριάζει ο κάθε χάρτης στο πνεύμα του βιβλίου. Στα σύγχρονα βιβλία της Παιδικής Λογοτεχνίας, ευτυχώς, είναι συνήθης πρακτική η συμπερίληψή τους και τότε τα εκπαιδευτικά οφέλη είναι πολλά. Τα παιδιά αναζητούν τις λεπτομέρειες, εντοπίζουν τα σημεία ενδιαφέροντος, τα σημεία του ορίζοντα, τα υπομνήματα, τους συμβολισμούς, την κλίμακα και ό,τι άλλο ευφάνταστο και ελκυστικό επιλέγει ο εικονογράφος να συμπεριλάβει. Μπορούν να γίνουν αφορμή για να φτιάξουν δικούς τους χάρτες για το παιχνίδι τους, χάρτες της γειτονιάς τους, αλλά και χάρτες για βιβλία που δεν έχουν. Τέλος, μπορούν να παίξουν επιτραπέζια παιχνίδια επάνω στους χάρτες των εσώφυλλων, δημιουργώντας πιόνια με τους ήρωες και διαμορφώνοντας τους κανόνες και τις οδηγίες. Σημασία έχει να στεκόμαστε στοχαστικά, με ενδιαφέρον και περιέργεια απέναντι στους χάρτες των εσώφυλλων, επιτρέποντάς τους να μάς ψιθυρίσουν τα μυστικά τους, χωρίς να τούς μετατρέψουμε σε μάθημα γεωγραφίας με καταναγκαστικές δραστηριότητες.

Επιπλέον πληροφορίες προσφέρονται πολύ συχνά αναφορικά με το θέμα του βιβλίου, με σκοπό να γνωστοποιήσουν στοιχεία που πιθανόν να αγνοούν οι αναγνώστες/τριες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι πληροφορίες για τους φάρους γενικά, αλλά και για την πηγή έμπνευσης του φάρου της συγκεκριμένης ιστορίας, στο βιβλίο «Ημερολόγιο φάρου», μία συγκινητική ιστορία, που στο τελικό της εσώφυλλο προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την καλύτερη προσέγγιση του θέματος, για περαιτέρω ενασχόληση, για εκπαιδευτικούς λόγους. Υπάρχει εκεί για όποιον ενδιαφέρεται να το διαβάσει, σαν ένα είδος παραρτήματος, που με την πυκνή γραφή του προορίζεται μάλλον για τον/την ενήλικο/η συν-αναγνώστη/τρια που μπορεί να ξεκινήσει μία σχετική συζήτηση και να βρει απαντήσεις σε θέματα που θα απασχολήσουν μικρούς/ες και μεγάλους/ες.

Αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν πολλά, όπως συμβαίνει άλλωστε και για επιπλέον πληροφορίες πιο απλά γραμμένες και απευθύνονται στα ίδια τα παιδιά. Τέτοια παραδείγματα βρίσκουμε στο βιβλίο «Είμαι παιδί σας;» όπου ένα δεινοσαυράκι κατά την αναζήτηση των γονέων του συναντά κάποιους άλλους δεινόσαυρους. Στα εσώφυλλα παρατάσσονται πολλοί δεινόσαυροι με τα ιδιαίτερα ονόματά τους να φιγουράρουν από κάτω, ενώ παρεμβάλλονται ένας άνθρωπος, ένα αυτοκίνητο και ένα ποδήλατο για να αντιληφθεί το παιδί τα μεγέθη των δεινοσαύρων σε σχέση με τον άνθρωπο και τα αντικείμενα. Τέλος, οι φυτοφάγοι δεινόσαυροι φέρουν στο στόμα τους κλαδιά με φύλλα δέντρων για να διαφοροποιηθούν από τους σαρκοφάγους. Πόσο αβίαστα προσφέρονται οι πληροφορίες χωρίς ούτε μία περιττή λέξη, παρά μόνο με τα δελεαστικά, μακριά και δύσκολα στην εκφορά ονόματα των δεινοσαύρων, που καταλήγουν να γίνουν εύκολα ένα γλωσσικό παιχνίδι όμοιο με γλωσσοδέτες. Πολλές

ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις υπάρχουν σε πλήθος παιδικών βιβλίων, που όμως τα στενά όρια της παρούσας εισήγησης δεν επιτρέπουν περαιτέρω επέκταση.

Ιδιαίτερη όμως μνεία πρέπει να γίνει για την περίπτωση του συγγραφέα και εικονογράφου Steven Guarnaccia. Τα βιβλία του είναι, θα τολμούσαμε να πούμε, μουσεία, με τα εσώφυλλα να αποτελούν τον κατάλογο του μουσείου και τις σελίδες να γίνονται οι προθήκες όπου εκτίθενται με έναν βιωματικό τρόπο όσα προλογίζει ο κατάλογος. Ο Guarnaccia επαναφηγείται, με τον πιο απλό τρόπο τα γνωστά σε όλους κλασικά παραμύθια της Σταχτοπούτας, των τριών γουρουνιών, της Χρυσομαλλούσας και των ρούχων του Αυτοκράτορα, φαινομενικά χωρίς καμία καινοτομία. Το μεγαλείο όμως της προσέγγισής του έγκειται στην εικονογράφηση. Η Σταχτοπούτα και ο Αυτοκράτορας, καθώς και όλοι/ες οι εμπλεκόμενοι/ες, φορούν ρούχα και παπούτσια διάσημων δημιουργών, εμβληματικών για τη μόδα δεκαετιών, κυρίως του '50 και του '60. Μάλιστα, αντί για τη γνωστή νεραϊδονότα της Σταχτοπούτας, στον ρόλο αυτό εμφανίζεται ο διάσημος σχεδιαστής Karl Lagerfeld. Όλα αυτά τα στοιχεία δεν είναι σίγουρο πως θα τραβούσαν την προσοχή, εκτός βέβαια από μυημένους/ες αναγνώστες/τριες, αν απουσίαζαν τα σχετικά εσώφυλλα. Εδώ παρουσιάζονται όλα τα ρούχα και τα αξεσουάρ που εμφανίζονται στα παραμύθια, με το όνομα του σχεδιαστή και τη χώρα με τη χρονολογία από κάτω. Αντίστοιχα στοιχεία συναντάμε και στα άλλα δύο παραμύθια, με το βιβλίο «Η Χρυσομαλλούσα και οι τρεις αρκούδες» να φέρει στα εσώφυλλά του διάσημα αντικείμενα του μοντερνισμού με τις απαραίτητες αναφορές στους/στις δημιουργούς και στο «The three little pigs» να παρατίθενται εμβληματικά κτήρια ανά τον κόσμο με τα ονόματα των αρχιτεκτόνων τους, τις χρονολογίες δημιουργίας τους αλλά και το μέρος όπου χτίστηκαν. Όπως καταλαβαίνουμε το σπίτι των αρκούδων είναι επιπλωμένο με τα αντικείμενα που εμφανίζονται στα εσώφυλλα, ενώ τα τρία γουρουνάκια δεν είναι άλλα από τους διάσημους αρχιτέκτονες Frank Lloyd Wright, Frank Gehry και Philip Johnson και σχεδιάζουν μερικά από τα διάσημα κτήριά τους για να ζήσουν και να προφυλαχθούν από τον κακό λύκο.

Τα εσώφυλλα σε αυτές τις τόσο ευτυχείς συγκυρίες που μας προσφέρει ο Guarnaccia μπορούν να γίνουν αφορμή για πλήθος δραστηριοτήτων, για αντιπαραβολή με άλλα βιβλία, για ενασχόληση με πολλά γνωστικά πεδία, για κατασκευές, για τέχνη, για εκθέσεις και ό,τι άλλο προκύψει μέσα από την εμπλοκή των παιδιών σε κάτι τόσο ανοιχτό και δελεαστικό που μπορεί να οδηγήσει σε νέους δρόμους, γεμάτους με δημιουργικότητα και πνευματικές απολαβές. Οι δυνατότητες για αξιοποίηση του περικειμένου, και ακόμη περισσότερο των εσώφυλλων, σε ένα εκπαιδευτικό παιχνίδι είναι ανεξάντλητες. Ο Guarnaccia τις καθιστά εύκολα υλοποιήσιμες, χωρίς να είναι τα βιβλία του εκπαιδευτικά, με τη στενή σημασία του όρου, που παραπέμπει σε βιβλία γνώσεων. Συνεπώς μπορούμε να ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εξερευνήσουν υλικά, φόρμες και χρώματα σε ένα ελεύθερο περιβάλλον, με στόχο την ενίσχυση της δημιουργικότητας και των δεξιοτήτων επίλυσης προβλημάτων. Θα αναφερθούμε επιγραμματικά σε μερικές μόνο ιδέες αξιοποίησης του βιβλίου της Χρυσομαλλούσας, καθώς είναι και το μόνο που έχει μεταφραστεί στα ελληνικά προς το παρόν. Γνωριμία με δημιουργούς και έργα του μοντερνισμού, συλλογή χρηστικών αντικειμένων, κατασκευή αντικειμένων με άχρηστα υλικά, αναζήτηση πληροφοριών, ταξινόμηση, δημιουργία μουσείου καρέκλας ή κρεβατιού, εγκαίνια, έκθεση, δημιουργία αντικειμένων για τους ήρωες άλλων παραμυθιών, κατασκευή κρεβατιών με αφορμή το ποίημα «Το Βιβλίο Κρεβάτι» της Σύλβιας Πλαθ, προσέγγιση έργων διάσημων ζωγράφων που απεικονίζουν εσωτερικά σπιτιών (Kandinsky, Van Gogh) και ο κατάλογος όλο και αυξάνεται καθώς το συγκεκριμένο πλαίσιο γίνεται ανεξάντλητο.

► ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όσα επισημάνθηκαν έως τώρα χαρακτηρίζονται από ένα κοινό στοιχείο, αυτό της παράλληλης προσέγγισης του/της ενήλικου/ης συναναγνώστη/τριας. Όλοι/ες οι δημιουργοί, άλλος περισσότερο, άλλος λιγότερο, υπηρετούν αυτό που οι Παπαντωνίου & Κεφαλληνός (1942-43) επεσήμαναν στον χαριτωμένο και τόσο μεστό κολοφώνα του βιβλίου τους, στο αξεπέραστο «Παγώνι». Εκεί λοιπόν διατυπώνεται η εξής θέση: «Το παιδικό βιβλίο είναι αποτυχημένο αν δεν το διαβάσει με απόλαυση ο/η μεγάλος/η. [...] (Τότε)³ ο/η ηλικιωμένος/η και το παιδί, όσο διαφορετικά κι αν το βλέπουν, θα το χαίρονται μαζί», ενώ υπογραμμίζουν και την παιδαγωγική αξία της τέχνης. Η προσέγγιση των ενηλίκων στα βιβλία που προορίζονται για παιδιά είναι πλέον συχνά αναγνωρίσιμη σε πολλά επίπεδα, κάτι που το συναντάμε και στο θέατρο για παιδιά. Μοιάζει να είναι απαραίτητη μία τέτοια προσέγγιση καθώς, στην προσπάθεια των δημιουργών να «κλείσουν το μάτι» και στους/στις ενήλικες, εμπερικλείουν στοιχεία περισσότερο σπιρτόζικα και ελκυστικά και παύουν να αντιμετωπίζουν το παιδί ως έναν ατελή ενήλικα, αλλά το προσεγγίζουν ως ένα ισότιμο μέλος που γίνεται κοινωνός της πραγματικότητας. Ας εκμεταλλευτούμε λοιπόν κάθε γωνιά των βιβλίων για να τούς δείξουμε τον δρόμο της ανακάλυψης του κόσμου αβίαστα, βιωματικά και δημιουργικά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berger, S. E. (2019). Endleaves. In D. Duncan & A. Smyth (Eds.), *Book parts*. Oxford: Oxford University Press. 277–285.
- Blackall, S. (2023). *Ημερολόγιο φάρου* (Μτφ. Α. Πιπίνη). Αθήνα: Διόπτρα.
- Crocker, B. (2011). *The Vestibule of the Text: Exploration of Paratext*. Retrieved from <https://www.pdfFiller.com/81978661--The-Vestibule-of-The-TextExplorations-of-Paratext-inter-disciplinary>
- Duran, T., & Bosch, E. (2011). Before and After the Picturebook Frame: A Typology of Endpapers. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 17(2), 122–143. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13614541.2011.624927>
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Trans. J. E. Lewin). New York: Cambridge Press.
- Guarnaccia, S. (2001). *Η Χρυσομαλλούσα και οι τρεις αρκούδες* (Μτφ. Ν. Κουλούρης). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Guarnaccia, S. (2009). *The three little pigs*. Mantova: Corraini Edizioni.
- Guarnaccia, S. (2013). *Cinderella: A Fashionable tale*. Mantova: Corraini Edizioni.
- Guarnaccia, S. (2019). *The Emperor's New Clothes*. Mantova: Corraini Edizioni.
- Higonnet, M. (1990). The Playground of the Peritext. *Children's literature association quarterly*, 15(2), 47–49. Retrieved from <https://doi.org/10.1353/chq.0.0831>
- Hopgood, T. (2010). Όλοι μαζί στον μπλε καναπέ (Μτφ. Γ. Σκαρβέλη). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Kümmerling-Meibauer, B., & Meibauer, J. (2015). Maps in picturebooks: cognitive status and narrative functions. *Barnelitterært forskningstidskrift*, 6(4), 8. Retrieved from <https://doi.org/10.3402/blft.v6.26970>
- Latimer, A. (2018). *Είμαι παιδί σας;* (Μτφ. Ε. Δουκάκη). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

³ Η προσθήκη στην παρένθεση δική μου.

- Roberts, M., & Etherington, D. (1982). *Bookbinding and the Conservation of Books: A Dictionary of Descriptive Terminology*. Washington: Library of Congress.
- Sipe, L. R., & McGuire, C. E. (2006). Picturebook Endpapers: Resources for Literary and Aesthetic Interpretation. *Child Lit Educ*, 37, 291–304. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10583-006-9007-3>
- Weightman, M. (2020). *Το μεγάλο ταξίδι στο ποτάμι* (Μτφ. Μ. Παναγοπούλου). Αθήνα: Διόπτρα.
- Βισκόντι, Γκ. (2017). *Ο λύκος και το πρόβατο μέσα στην ίδια βάρκα;* (Εικονογράφηση Ντ. Βινιόλι, Μτφ. Β. Κανελοπούλου). Αθήνα: Ερευνητές.
- Γαβριηλίδου, Σ. (2013). *Φλυαρία και λακωνικότητα στους τίτλους των βιβλίων για παιδιά*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.
- Γαβριηλίδου, Σ. (2018). *Εκδότες, βιβλία, παιδιά*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Γιαννικοπούλου, Α. (2016α). *Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο* (2η έκδ.). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Γιαννικοπούλου, Α. (2016β). *Το εικονογραφημένο βιβλίο στην προσχολική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μπρόουντ, Μ. (2009). *Το απίστευτο βιβλίο μου* (Μτφ. Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παπαντωνίου, Ζ. (1990). *Το παγώνι* (Ξυλογραφίες Γ. Κεφαλληνού) (Φωτομηχανική ανατύπωση). Αθήνα: Κέντρο Παιδικού και Εφηβικού Βιβλίου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Πεταλά, Ε. (2018). *Το εκπαιδευτικό περιεχόμενο στα σύγχρονα ελληνικά βιβλία για παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας*. Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.26262/heal.auth.ir.299574>
- Πλαθ, Σ. (2017). *Το κοστούμι-δε-με-μέλει και άλλες ιστορίες για παιδιά* (Εικονογράφηση Ντ. Ρόμπερτς, Μτφ. Κ. Αγγελάκη-Ρουκ). Αθήνα: Πατάκης.